

GREXA IZABELLA

„VIDÉKI KISLÁNY PESTEN”

*A nagyvárosi normakövetés és normaszegés
egy élettörténeten átszűrődő valósága*

„1959. júniusban megérkeztünk éhesen a budapesti III. kerületi Csillaghegyi Lenárugyárba. Egy emeleti irodában fogadtak minket, és az ottani dolgozók kiválasztották közülünk, hogy ki-ki melyikünket fogad magához albérletbe. Nekem fogalmam sem volt, hogy mi az, hogy albérlet, nem értettem a jelentőségét. Ha jól emlékszem Éva, Fotika meg én egy helyre kerültünk, de a többiekhez közel, hisz Csillaghegy nem olyan nagy, hogy minden nap ne találkoztunk volna, különben is mindannyiunknak a lenárugyárban kellett dolgoznunk. Az asszony, akinél laktunk a Botond utcában, irodai dolgozó volt a gyárban, de lehetetlen volt éjjel aludni nála, mert annyi poloska volt. Sok éjszakába került, amíg sikerült elpusztítanunk azokat. Akkoriban mikor eljöttünk Szegedről, nagy híre volt a szabadtéri színház nyitásának, melyet közvetített a tévé. Találtunk egy kultúrtermet, ahol nézhettük az előadást. Nagy élmény volt, mert még nem láttunk tévét. Takács Marika és Tamási Eszter igen vidáman és élvezettel vezették a műsorukat. Mivel nem voltunk ismerősök, eleinte odajártunk szórakozni.

A háziak — mert többen laktak az udvarban — megtanítottak mosni bennünket, mivel nem értettünk sok mindenhez. A gyárban hamar beilleszkedtünk, minden reggel 6-ra jártunk, délután 2-kor volt a váltás, kb. ezerkétszáz forint volt a havi fizetés, ebből fizettünk fejenként kétszáz forint lakbért. Mivel a görög lányokkal együtt jártunk mindenhová, így engem is úgy hívtak a fiúk, hogy kis görög lány. Szultánka még mindig sokat emlegette a bátyját, szerette volna megtalálni, sokat sírt, próbáltuk vigasztalni. K. Ili nagyon jártas volt a városban, hisz nővére nem olyan messze, Halászteleken lakott, ahová egy karácsonyi napon elvitt magával. Egy vidám fiatalasszony fogadott, ez volt a nővére. Ha jól emlékszem borral kínáltak, amitől úgy elaludtam, hogy nem tudtak lelket verni belém, hogy elmenjek velük az éjjeli misére. Ilivel jártuk a várost, és később már táncolni is jártunk, sőt taxisofőrök akartunk lenni, oda is jelentkeztünk, de mivel nem voltunk tizennyolc évesek, így nem fogadtak bennünket.”

Király Erzsébet így eleveníti fel visszaemlékezésében első budapesti élményeit.¹ Tizenhét hányattatott, vidéken — Nagyváradon, Derecskén, Hajdúnánáson és Szegeden — eltöltött év után, egy új élet reményével érkezett a fővárosba. A szegedi ipari iskola igazgatója intézkedett — talán épp a Csillaghegyi Lenárugyár megkeresése nyomán — arról, hogy néhány szövőipari tanuló Budapesten dolgozhasson: „*Nem sokára következett a leányotthoni búcsú. Volt, aki ott maradt, mert férjhez ment. A Laci nagyon szerette volna, ha maradok, de alig vártam, hogy szabad legyek, alig vártam, hogy vonatra tegyenek, persze az igazgató is intézkedett további sorsunkról, mint levizsgázott szövőnőkről. A csapat neve: H. Éva, K. Ilona, K. Fotika (görög), A. Paszkelini (makedón), P. Szultána (görög), B. Marika, — aki szüleihez utazott — és én mentünk együtt.*”²

Király Erzsébet memoárjában egymást követik a színes és kalandos, de nagyon is valóságos, gyakran "kemény" történetek és léthelyzetek. Ténylegesen „alulnézetből” ismerhetjük meg — a társadalom perifériájáról induló, s bizonyos mértékig ott is maradó munkásasszony interpretálásában — a II. világháborút követő árvasorsokat, az örökbefogadás rendszerét, a gyermekotthonok világát, a Budapestre bevándorolt nagyipari dolgozó leányok helyzetét, avagy a rendszerváltás után kisnyugdíjasként tengődök csoportját. Mindeközben feltárulnak

1 Az idézett szövegrészeket csak annyiban javítottam, hogy az olvasót a durva helyesírási és fogalmazási hibák ne zökkentsék ki a feltároló történetből. A szöveggondozás során a szavak helyesírási hibáit és az igen kusza központozást minden esetben javítottam. A mondatok eredeti szerkezetét csak abban az esetben módosítottam, amikor nem volt teljesen egyértelmű a szöveg, és ez megakasztotta a folyamatos olvasást. Néhány esetben — tekintettel arra, hogy igen tömören fogalmazott, hiszen az általa említett dolgok evidensek voltak számára — a mondatokat egyes szavakkal is ki kellett egészíteni, hogy érthető legyen. Ebben az esetben mindig arra törekedtem, hogy olyan szóval pótoljam a hiányt, ami előfordul az irományban, tehát ami nem tér el Király Erzsébet szókincsétől. Voltak olyan szavak, amelyeket népies, régies formában használt — a legtipikusabb példa erre a *mindég* a mindig helyett —, ezeket így hagytam. A kis- és nagybetűi használatával kapcsolatban a kéziratban gyakorta előfordul, hogy a visszaemlékező számára nyilvánvalóan fontos szavakat, mint a *nagyanyám*, a *mamám*, az *anyám*, az *anyósom*, az *apám*, a *nagynéném* és a *naplóm* szavakat nagy kezdőbetűvel írta. Feltehetően egész életéből ezek a személyek és a velük való mély kapcsolatok hiányoztak igazán, illetve valamelyest az általa „nagyanyának” nevezett nevelőanyja és az anyósa, első férjének az anyja, pótolta. A napló volt az, amiben megtestesült az a hiányzó ember, akinek elpanaszolhatta minden bánatát. Tekintettel arra, hogy ezeket a szavakat néhány esetben nagy, más esetben kis kezdőbetűvel írta, a magyar helyesírás szabályai szerint ezeket a főneveket egységesen kis kezdőbetűre módosítottam.

2 Az idézetekben és a tanulmányban a vezetékneveknek csak a kezdőbetűit írtam ki, néhány esetben még ezt is megváltoztattam.

a „pestivé válás” terei, az üzemek, a közösen lakott albérleti „sufnik”, a kultúr-otthonok, a kocsmák, az eszpresszók, a cukrászdák, de a gyári közösségek, a vendéglátósok mikrovilága is.

Király Erzsébet hagyatékára — visszaemlékezés, a rendszerváltást követő évekre vonatkozó naplórészletek, privát fotók, hivatalos levelek és egyéb megmaradt iratok — egy VII. kerületi bérház szoba-konyhás lakásában bukkantam egy szerencsés lakásvásárlás során.³ Király Erzsébet 1993. április 11-én, húsvét vasárnapján, 51 évesen kezdte el írni életének történetét. Visszaemlékezését a partiumi emlékeivel indítja, majd a II. világháborút követő hanyattatott gyermekkori élményeitől halad 1997 májusáig, amikor elérkezik az akkori jelenéhez, és ettől az időponttól még összesen tizenhat naplószerű bejegyzést ír 2001 nyaráig, amelyek azonban nem a klasszikus naplóra jellemző napi, heti, hanem inkább általában évi három-négy rövidebb-hosszabb vallomást jelentenek. Írásképe igen szép. Kétséges viszont, hogy nagyközönség részére íródott volna. Olyan kendőzetlenül szól szexuális kalandjairól, alkoholizmusáról, abortuszairól, öngyilkossági kísérleteiről, hitéről, hogy maga az írás — vélekedésem szerint bensőséges kapcsolat híján — egyfajta „kiírásként”, öngyógyító mechanizmusként működhetett. A személyes iratok és a fotók segítségével betekintést nyerünk egy „kisember” hétköznapi életébe, és ezen keresztül e szubkultúra ritkán feltáru-
lo bugyrainak egyikébe. Ebben a közegben ritkán maradtak fenn családi hagyatékok, visszaemlékezések, naplók, legfeljebb néhány anyakönyv, mutatókönyv, kórházi akta, esetleg bírósági, válási ügyirat őrzi életük lenyomatát. Király Erzsébet életútja során szerencsére — legalábbis a mi szemszögünkből — születésétől fogva több alkalommal került kapcsolatba hivatalos szervekkel. A Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyre történő felvételét igazoló törzslap, első és második házassága anyakönyvi kivonatának másolata, valamint néhány bírósági mutatókönyvi bejegyzés őrzi életének nyomait.⁴ Kizárólag Király Erzsébet személyére

3 Király Erzsébetnek nem voltak gyermekei, időközben megkerült vérszerinti rokonaival nem tartotta a kapcsolatot, így halála után a lakását egy eltartási szerződés értelmében egyik fiatalabb barátnője örökölte. A tárgyi hagyatékára senki sem tartott igényt, és ezek egy része a lakásban maradt. Így a hagyaték jelenleg a szerző birtokában van.

4 A Monori Járási Ügyészség és a Pest Megyei Bíróság mutatókönyvében feljegyzésre került a Király Erzsébet ellen elkövetett magánlaksértés és nemi erőszak. Erről az esetről így ír: „A H. egyszer beállított és megfenyegetett. Be kellett zárnom a boltot, és ott megerőszkolt. De ez sem volt elég, a lakáson is felkeresett, arra hivatkozott, hogy a G. rábízott. Ki akartam zavarni, mikor egy piros nyelű bicskával elsuhintott az arcom mellett, és még mellbe is szúrt, de szerencsére nem volt veszélyes.” A XI. Kerületi Bíróság polgári peres mutatókönyvében 1964. szeptember 19-i dátummal bejegyzésre került a Pamutnyomóipari Vállalat és Király Erzsébet

vonatkozó források mellett, egyéb fellelt levéltári iratok igen heterogén közvetlen környezetéről is vallanak. A levéltári anyagban történő ilyesfajta barangolást segítette az, hogy Király Erzsébet hagyatékában, elsősorban a visszaemlékezésben és naplótöredékeiben, sok tárgyszerű adatot, így teljes neveket, dátumokat, helyeket is megemlíttet. Az adatgazdag visszaemlékezés és a levéltári dokumentumok alapján baráti körére, munkatársaira, volt házastársára, volt anyósára vonatkozóan egy-egy újabb vázlatos portré rajzolható meg.

Ki volt tulajdonképpen a hagyaték tulajdonosa? Király Erzsébet egy gyáli házicseléd törvénytelen gyerekeként az anya keresőképtelensége miatt az 1940-es években került a budapesti Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyre, ahonnan a megmaradt gyermekmenhelyi törzslapjának tanúsága szerint⁵ átutalták a szoptató anyával együtt a nagyváradi intézetbe, és valószínűleg innen került nevelőszülőkhöz. A II. világháborút követően az ismételten árvaházba kerülő Király Erzsébetet több hasonló társával együtt Magyarországra szállították, és Derecskén nevelőszülőknél helyezték el. 1954–1955 körül került — a korban szorgalmazott közösségi nevelés jegyében — a Hajdúnánási Leányotthonba, ahol a kamaszéveit töltötte. 1958-tól Szegeden volt szövőipari tanuló, majd a fővárosban előbb textilipari, később híradástechnikai és nehézipari segéd- és betanított munkás.⁶

Az 1970-es évek első felétől a vendéglátóiparban helyezkedett el, előbb egy „felkapott” vendéglőben felszolgálóként, majd egyre züllöttebb, főképp VII., VIII. és XIV. kerületi kocsmák alkalmazottjaként, később betanított szakácsként. A rendszerváltás utáni megélt években is — „WC-és néniként” majd takarítóként dolgozott — a társadalom margóján bukdácsoló, öregén kukázó, kutyájával magányosan élő, de talán szépre is vágó belvárosi öregasszony alakját villantják fel a naplótöredékek.

ügye, amely a visszaemlékezés alapján a felmondására vonatkozhatott: „1964. november 28-tól már nem dolgoztam a szövőgyárban, mert nem a munkám után fizettek. Hiába igyekeztem, csak hatvankét forint órabért [ez túl sok, elírás lehet — a szerző] kaptam. Betelt a pohár.”

5 Budapesti Főváros Levéltára (= BFL) VIII.1127. A Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely iratai, 1920–1944. 428. doboz A levéltárban található törzslapon feltüntetették a gyermek születési adatait, a szülők adatait, a gyermek elhelyezési adatait, a felvétel okát és körülményeit, a felvétellel és elbocsájtással kapcsolatos határozatokat.

6 A visszaemlékezés alapján szövőnőként, áruelosztóként és lézerkezelőként dolgozott a Csillaghegyi Lenárugyárban, a Goldberger Textilnyomó és Kikészítő Nemzeti Vállalatánál és a BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat Kelenföldi Textilgyárában. Később segéd- és betanított munkásként, lemez-sajtólóként, lemezpréslőként, raktárkezelőként, esztergályosként és darukezelőként dolgozott a Budapesti Rádiótechnikai Gyárban, a Budapesti Híradástechnikai Vállalatnál, végül a Hajtóművek és Festőberendezések Gyárában.

Király Erzsébet élete egyedi, a korabeli társadalom számos jellegzetességével. Visszaemlékezése és naplótöredékei alapján folyamatosan sodródva élte át a II. világháborút követő nagyarányú és drasztikus társadalmi változások számos anomáliáját, ami esetében állandósuló rendezetlen kapcsolatokban, folyton változó állásokban, függőségekben, többszöri öngyilkossági kísérletben, depresszióban, alkoholizmusban nyilvánult meg. Egyedisége alighanem abban jelölhető meg, hogy — társadalmi közegének, környezetének ritka kivételeként — egyre tudatosabban reflektált önnön sorsát és közvetlen társadalmi közegének pillanatképeit papírra vetette visszaemlékezésével⁷ és naplótöredékeivel.

Az alábbiakban Király Erzsébet élettörténetén keresztül elsődlegesen a nagyvárosi normakövetést és normaszegést vizsgálom, de röviden érintem — tekintettel arra, hogy maga a visszaemlékező is szemléletesen érzékelteti — társadalmi környezetét is. A tanulmány első részében a nagyvárosi munkahelyi környezetét mutatom be. A sikeres beilleszkedés egyik legfontosabb terepe a munkahely. A nők esetében a férjhezmenetel is kiemelten fontos, ezzel, illetve Király Erzsébet társas kapcsolataival foglalkozom a második részben. Végül a korabeli magyar társadalomban komoly és egyre növekvő problémát jelentő alkoholizmus és öngyilkosság személyes vetületeire térek ki.

Norma alatt a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint „*a társadalmi együttélés során kialakult szabályt, irányelvet*” értjük. Ez egy igen tág meghatározást jelent. Ralf Dahrendorf a norma kötelező, illő és lehetséges szintjét különbözteti meg.⁸ A kötelező norma szerinti viselkedést a jog, az illő és lehetséges elvárásokat az erkölcs, a hagyomány és az íratlan társadalmi szabályok határozzák meg. „*A norma szükségképpen értéképzeteket képvisel; bennük gyökerezik [...] az értékek mindig az elvont általánosság nyelvén fogalmazódnak: nem adnak kézzelfogható útbaigazítást a konkrét viselkedési aktusra vonatkozóan. A normák rendeltetése éppenséggel az, hogy közvetítsenek az értékek elvont általánossága és az egye-*

7 Az 1993 áprilisában elkezdett irománya nem tekinthető klasszikus visszaemlékezésnek, ugyanis Király Erzsébet ezzel indítja: „*Állandó nyugtalanságom arra kényszerít, hogy újból elkezdjem irni életem gyötrelmeit. Ha jól visszaemlékszem, te vagy a negyedik, mert sajnos idáig mindig kíváncsi, gonosz emberek kezébe kerültek naplóim, és bánatomba mind összetéptem, de most erős az elhatározásom. Ha téged sikerül életem története leírásával megírom és befejeznem, nagyon fogok rád vigyázni, hisz minden apró titkomat, ami még eszembe jut, csak rád bízom. Még kicsit reszket a kezem, hisz most estem át egy nagy megrázkódtatáson és egy komoly influenza betegségen, mely úgy érzem, vége felé tart.*” Emellett Király Erzsébet többszöri visszautalása alapján joggal feltételezhetjük, hogy már az 1970-es években naplót írt, és az akkor leírtak minden bizonnyal visszaköszönnék a visszaemlékezés szövegében is.

8 Pataki Ferenc: Jog és pszichológia. In: Magyar Tudomány, 172. (2011) 5. sz. 541–547. p.

*di élethelyzetekben preferálandó viselkedés között.*⁹ A visszaemlékezés remekül érzékelteti a vidéki és nagyvárosi elvárások, értékek együtthatását, esetleg konfrontációját, de a régi és az új értékrendek keveredését is. Amennyiben csak Király Erzsébet fogalomhasználatát, értékrendszerét nézzük: jól megfér egymás mellett a polgár és az elvtárs; az éjféli mise látogatása¹⁰ és a KISZ-tagság; Nagy Imre kivégzésének vélt jogossága és a TSZ-ek elleni megnyilvánulása¹¹; valamint a szocialista operett klasszikusa, Dunajevszkij: Szabad szél és Huszka–Martos: Lili bárónő c. műve dalainak dudorászása.

A társasági közege is igen heterogén; munkatársi, baráti és családi hálózatába különböző stratégiákat folytatók találhatók: normakövetők és normaszegők. A források alapján körvonalazódik az „eminens” raktárvezető, a „hözöngő”, elégedetlenkedő, kikészítő munkásként dolgozó volt katonatiszt, az emberséges — remek amatőr fotókat is készítő — művezető, a „kisstílus” bűnöző első férj és volt sógor, a furfangos — bűnsegédlet miatt rövid börtönbüntetésre ítélt — házfel-

9 Uo. 544. p.

10 Király Erzsébet nyugdíjas korában Jehova tanúja lett. A naplótöredékek szövegében többször felbukkan a Biblia, mint olvasmány, illetve az egyházi ünnepek említése. Kérdéses, hogy ez a visszaemlékezés írásakor meglévő vallásosságának egyfajta vetülete, avagy egész életét végigkísérte valamilyen hit.

11 Nagy Imre kivégzése kapcsán így fogalmazza meg véleményét: *„Azonban egy téli napon — nem emlékszem pontosan, hogy leckét írtam-e, vagy verset, mert sajnos tanulni nem szerettem, csak az irodalmat, a verseket és mindenféle dalokat, balladákat, amelyeket a társaimtól tanultam — arra rebbentem föl, hogy a társaim az orosz könyveket tuszkolják a kályhába. Nagy volt a zsvaj, mondván kitört a forradalom. Én is fogtam a könyvemet, és időtlenül, de benyomtam a kályhába. A nevelőnő rémülten figyelt minket, egyik másik osztálytársam sírásba kezdett, hogy mi lesz a szüleikkel, és hogy talán sohase látják egymást, én azonban figyelmen kívül hagytam a sírásukat és jó hangosan kijelentettem, hogy bár csak háború lenne, akkor én meghalnék. Mintha darázsba nyúltam volna úgy rám támadtak, mire a nevelő igyekezett higgadtan közölni velük, hogy nem kell a dolgot komolyan venni, mert Király Erzsinek nincsenek szülei, azért mondott ilyeneket. Aztán nem törődtek velem, ők tovább sírtak a szüleik után. Ettől kezdve folyamatosan szólt a rádió az ebédlőben és szívszorongva álltunk vigyázban, — még evés közben is — valahányszor elhangzott a himnusz. Aztán áttértünk a német nyelv tanulására. Ez nekem jobban tetszett, csak az volt a baj, hogy hiába volt könnyebb, én hamar elfelejtettem, akár a többi leckét. Később bemondták a rádióba, hogy Nagy Imrét felakasztották hazaárulás vádjával, gondoltam úgy kell neki, annyira vádolták őt, hogy akkor azt gondoltam, megérdemelte.”* A TSZ-el kapcsolatos konfliktusról így ír: *„... összevesztem egy nővel, nem tudtam, hogy kommunista, közöltem, hogy utálok az oroszokat, meg behajjták az embereket a TSZ-be és kérdeztem még, hogy miért kell fizetnünk a KISZ-nek két forintos bélyeget stb. Büntetésből leraktak a műhelybe lézerkezelőnek, ahol ügyelni kellett arra, hogy a festett és dobszárítón kijövő anyagot nehogy visszakapja a gép.”*

ügyelő, a volt anyós képe. A Király Erzsébet által felvázolt, lendületesen pörgő visszaemlékezésben még fel-felbukkannak a görög menekült lányok, az USA-ba szökött, Hajtómű- és Felvonógyárban dolgozó „haver”, a halálos betegségben szenvedő többgyermekes anya, a nemi erőszakot elkövető „barát” és még számos karakter a 20. század második felének Budapestjéről.

A gyár könyvtárában

Munkahelyi környezet

A vidékről felkerült Király Erzsébet hamar beilleszkedett a nagyváros forgatagába, ami megnyilvánult a viselkedésében, az öltözködésében, a szórakozási szokásaiban is. Mielőtt rátérnénk Király Erzsébet saját kis világának személyes felidézésére, álljon itt a Pamutnyomóipari Vállalat Kelenföldi Textilgyárának Porta és Rendészeti ügyviteli rendje, amely a dolgozók gyári belépését és ott tartozódását határozta meg. Az itt felhasznált forrás azonban egy olyan előírás, amelytől a napi gyakorlat jócskán eltérhetett.¹² A szabály alapján a gyárba lépéskor a dolgozónak igazolnia kellett magát a gyári igazolvány felmutatásával. A véglegesített dolgozók munkaadói igazolványt, a próbaidősek ideiglenes gyári igazolványt kaptak. Az igazolványokat negyedévente érvényesíteni kellett, amennyiben ez nem történt meg, felelősségre kellett vonni a mulasztókat. Ha a dolgozó nem tudta felmutatni az igazolványát, akkor a személyi igazolvány felmutatásával is beléphetett, de ha erre sem volt lehetőség, akkor a kihívott osztályvezetője, vagy a szakmánya-vezetője adhatott engedélyt a belépésre.

A munkás a gyár területére a munka megkezdése előtt maximum egy órával léphetett be. Amennyiben a dolgozó a munkaidő megkezdését követően érkezett, akkor a rendészet köteles volt a késés tényét feljegyezni. Munkaidő alatt a gyárat a távozási engedély leadásával lehetett csak elhagyni, amelyet a rendészet küldött meg az illetékes üzembrész vezetőjének, magánügy esetén az órákönyv-vezetők a gyáron kívül töltött időt levonták. A dolgozót csak kivételes esetben — elemi csapás és betegség — lehetett a portára lehívni. A gyárat a munkaidő letelte után — legkésőbb a befejezést követő egy órával — lehetett elhagyni. A gyár elhagyásakor minden dolgozónak egy jelzőkészüléket kellett megnyomnia, zöld jelzés esetén csak a táska motozására, piros jelzés esetén „intenzív” motozásra került sor.¹³

Most pedig térjünk rá a szubjektív megélésre. A visszaemlékező a gyári miliőbe igen gyorsan integrálódott, a munkatársakkal is jól kijött: *„Az asszonnyal nagyon jól megértettük egymást, később együtt jártunk a Gellértbe úszni. Volt*

12 A Csillaghegyi Lenáru gyár vezetőjének egy „jótét lélek” küldött is egy levelet, amelyben felhívja az igazgató figyelmét arra, hogy a portaszolgálat nem eléggé körültekintően jár el. BFL XXIX. 539. 53. Csillaghegyi Lenáru gyár iratai. Levelezés (szakszervezet, minisztérium, egyéb), ellenőrzési jegyzőkönyv, rendelkezések. (= XXIX. 539. 53. Csillaghegyi Lenáru gyár ir.)

13 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XXIX F 277 Budapest Pamutnyomóipari Vállalat iratai. 6. doboz Kelenföldi Textilgyár iratai. PNYV Kelenföldi Textilgyár Porta és Rendészeti ügyviteli rendje.

egy csinos fia, de valamivel fiatalabb volt nálam, így aztán kerültem a tekintetét, mikor fönt voltam náluk. A gyártól nem messze laktak a Fehérvári úton.” [...] „Három műszakban dolgoztunk, a végébe jártunk cigizni, sokat marháskodtunk, és sok barátnőm és haverom volt a gyárban.”¹⁴ Emellett Király Erzsébet többször tesz említést arról, hogy hogyan teltek a hétköznapiak a gyárban, milyen munkát végzett, kikkel dolgozott együtt és milyen problémák merültek fel a munkavégzés során: „Később áthelyeztek egy új műhelybe, ami kísérleti műhely volt. Azt gondoltam lehet, hogy több lesz a fizum is, de nagyot csalódtam. Hárman dolgoztunk ott, háromszor hat, összesen tizennyolc kísérleti gépen. Volt egy süketnéma beállító és egy kötöző néni, aki félig béna volt, de ha malőrünk volt, ő gyorsan megkötözte. Klári néninek hívták, akit én nagyon sajnáltam. Az üzemi asszisztensnő minden nap a végében injekciózta, ezen kívül sokszor láttuk sírni. Végül állapota olyan súlyossá vált, hogy nem bírt már egyáltalán járni. Gyűjtöttünk pénzt, vettünk egy tévét neki. Ő sem volt fiatal, de szegény idős édesanyja ápolta őt.”

Másik történet: „A Sarokház vendéglőben megismerkedtünk Zolival, de Ibolya nem akarta még látni sem, azonban nekem a haverom lett. Elmesélte nőügyeit, amiken jókat mulattunk. Végül Zoli szigorúan a lelkemre kötötte, hogy senkinek ne szóljak terveiről, hogy ki akar menni Amerikába és már minden el van tervezve, de szeretné, ha átmennék dolgozni oda, ahol ő van. Így történt, hogy a BHG-ből átmentem a Hajtóerőmű Gyárba raktárkezelőnek, amit hamarosan betanultam. Az irodában volt egy könyvelő, a Rózsika, aztán a csinos haver a Zoli és egy emberséges, nyugodt főnök. Zoli közölte velem, hogy mikortól nem jön többé. Elbúcsúztunk. Csak egy fénykép maradt utána. Pár nap múlva sírva jött az édesanyja a cuccaiért. Nagyon sajnáltam, de nem mondhattam neki semmit.”

Később azonban „lábáztatás” miatt áthelyezték a raktárból a műhelybe: „Kedves naplóm, ezután történt, hogy Raki Rushi pálinkát kezdtem „behordani” és úgy látszik nem csak a fejembe, de a lábamba is jutott belőle, mert úgy elkezdtek fájni, hogy langyos vízbe áztattam a lábaimat, amivel aztán lebuktam. Bevittek egy műhelybe, betanítottak esztergályosnak, ez külön szám volt, mert a húsz kilogrammos tengelyeket soha nem bírtam a gépre fölhelyezni. Jókat röhögtek rajtam a fiúk mire megtanítottak. Közben kijártam Budaörsre kiszolgálni a vendégeket, és éjjel jártam haza, így holtfáradtan kezdtem reggel 6 órakor dolgozni. Ezt a

14 Érdekes adalékként szolgál, — zavaros fogalmak használata ellenére is — a Király Erzsébet részéről felmerült kritika: „Történt egyszer, hogy klubdelutánt rendeztünk és a Szovjetunióból meghívtunk olyan fiatalokat, mint mi voltunk. Nagyon meglepődtem, mert nagyon egyszerű, szegényes ruhába voltak öltözve. Nem csoda, hisz a szovjet kormányzóságnak fegyvergyártásra, rakétára és űrhajóra kellett minden pénz, amit a polároktól sanyargattak ki.”

műhelyvezető később észrevette, és félt, hogy valami baleset ér, ezért inkább lerakott a gépről darukezelőnek, melynek kezeléséről tanfolyam után vizsgáznom kellett. Az esztergályosok a hosszú tengelyre, vagy fogaskerékre kötelet kötöttek és a megmunkálandó anyagot daruval kellett fölhelyezni a gépre.”

A napi rutinhoz a szabadidő eltöltése is hozzátartozott. A visszaemlékező is előszeretettel ecseteli a szabadidő eltöltésének módjait, amiről a hagyatékban megmaradt személyes fotók is vallanak. A dolgozók szabadidős szokásaira a munkahely is nagy befolyást gyakorolt a közösségiség jegyében. A Csillaghegyi Lenárugyár irataiból kiderül, hogy a gyár a „baráti országokba” csoportos utazásokat szervezett, dolgozóinak körében népszerűségnek örvendő agárdi üdülőtelepét fejlesztette, és a kultúrotthonának kertjében nyári kertmozi létesítését kérte.¹⁵ Király Erzsébet így emlékszik vissza egy gyári kirándulásra: *„Egyszer egy gyári rendezvény keretében, mint KISZ tagok elutaztunk a Kékestetőre. Arra emlékszem, hogy fuldokoltunk a nevetéstől majd egész éjjel. Még voltunk valahol egy barlangban is. Kihhasználva a sötétséget a zsidó KISZ titkár letámadott, alig vártam, hogy kiérjünk, nagy mérgesen kiabáltam, hogy mit akart ez tőlem, de a lányok kinevettek, némelyik azonban komolyan vette.”* A kulturális, sport jellegű fejlesztések lehetőségei azonban igen szerények voltak a lenárugyárban, az egyik igazgatói levél így vall erről: *„a fennálló rendelkezések értelmében a vállalat saját eszközeiből sem sport, sem kulturális létesítmények [sic!] fejlesztésére nem költ-het. ezekre [sic!] a sport illetőleg a kulturális keretből a Szakszervezet, illetőleg a Kerületi Tanácsnak kell biztosítania [sic!] fedezetet, ahonnan még semmiféle fedezetet nem kaptunk.”*¹⁶ A gyár a Textilipari Dolgozók Szakszervezetének segítségét kérte, hogy a kultúrházán végzendő apróbb javításokra: *„a külső feltáskásodott vakolat, kijavítása és a homlokzat átszinezése, [sic!] továbbá tetőbeázások megszüntetése, ezzel kapcsolatos bádogosmunka [sic!] és mázolásra”* fordítandó összeget megkaphassa.¹⁷

Az agárdi üdülőtelep fejlesztését úgy sikerült elérniük, hogy a Római-parton lévő, az Állami Pénzverővel közösen birtokolt üdülőtelepet átadták a Pénzverőnek, és a kapott összeget az Agárdon lévő gyári horgásztanya 8 szobás üdülőteleppé fejlesztésére fordították.¹⁸ Király Erzsébet fotói között találunk is egy agár-

15 BFL XXIX. 539. 53. Csillaghegyi Lenárugyár ir.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

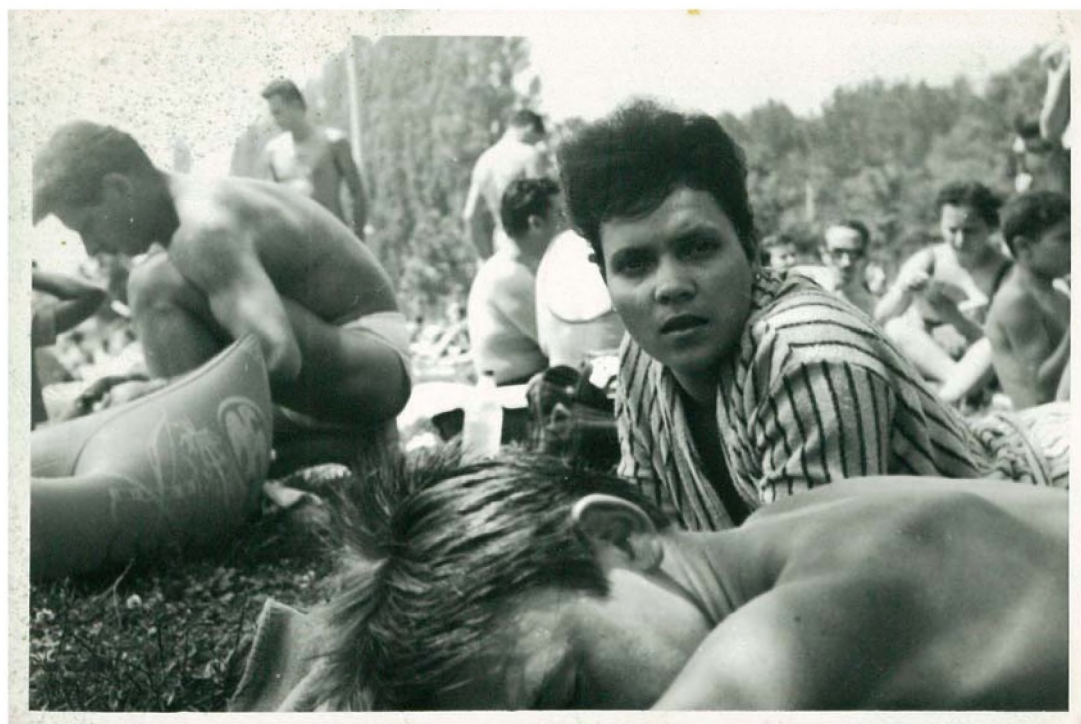

A gyárral Agárdon

di fényképet, ami az üdülőépítkezést megszemlélő gyári kirándulás alkalmával készülhetett.

A gyári szervezésű szabadidős programok mellett a baráti közösségek kirándulásai, strandolásai és a korszakban nagy népszerűségnek örvendő zenés-táncos helyek látogatása jelentették a munka utáni kikapcsolódást. Mindezekről a hagyományokban megmaradt fotók is vallanak, az amatőr fotós a piknikező társaságot és a strandolókat is megörökítette.

A visszaemlékező számos zenés-táncos szórakozóhelyet említ. Lakó- és munkahelyeinek megfelelően az 1960-as években a III. és a XI. kerületi, az 1970–1980-as években a XIV., VII. és a VIII. kerületi szórakozóhelyeket, főként kocsmákat látogatta. Király Erzsébet életében az 1960-as évek viszonylag sokszínűnek mondható szabadidős szórakozása az 1970–1980-as évek fordulójára az otthoni tévézésre és a kocsmázásokra redukálódott.

Strandon

Baráti társaságban

Magánélet

A visszaemlékezésben jól nyomon követhető Király Erzsébet társadalmi közegének, férfi–női kapcsolatainak lazasága, a rendezetlen, kusza emberi kapcsolatok sokasága, a válások gyakorisága. A visszaemlékező számtalan szerelmi, szexuális kapcsolatát eleveníti fel, részletesen kitér két házasságkötésének, majd válásainak körülményeire is, miközben az e miliőben élők társas kapcsolatainak fonákságát is sejteti. Első szexuális kalandjáról vallva remekül érzékelteti — férfi–női kapcsolatokhoz való viszonyulásának változása mellett — részben korát, részben saját helyzetét: *„Később az albérletbe az öregasszony odavett két vidéki lányt. Ettől kezdve pokoli volt ott lakni. Ellopták a pénzemet, a ruháimat. Két testvér volt, mindketten terhesek, így akarták a pasijukat megfogni. Nekem meg, ha egy fiú megfogta a kezem és simogatott, ami nem tetszett, másnap írtam neki, hogy ennyi volt. Célt nem ért el nálam senki. Igaz, Laci meg is csókolt Szegeden, de nem simogatott. A két lány közölte velem, hogy ne játsszam az álszentet, mert tudják, hogy célt értek nálam. Csak később értettem meg, hogy ők mire gondolnak. Ez annyira megviselt, hogy elmentem orvoshoz, aki azt a szégyellnivalót mondta, hogy tegyem szét a lábam, és közölte, hogy szűz vagyok és megkérdezte, hogy mi a panaszom. Mondtam neki, erről adjon papírt, hogy becsületsértésért följelentést tegyek, mire ő, hogy csak akkor adhat, ha a bíróság kéri, és újból megvizsgál. A szégyentől arra sem emlékszem hogyan mentem haza [...] Közben annyira bántott ennek a két parasztlánynak a gúnyolódása, de nem tettem feljelentést, mert nem akartam, hogy az orvos újból megvizsgáljon. Elhatároztam, hogy a Kioszkban, aki a legjobban táncol, azzal éjjel elmegyek. Felkért egy vörös hajú György nevezetű fiú. Megittam egy Bonbonmeggy likőrt, aztán közöltem vele, hogy az övé akarok lenni, de rögtön meg is bántam, mert úgy rám tapadt, mint egy pióca. Mikor mentünk az utcán közöltem vele, hogy meggondoltam magam, de sajnos nem engedett el. Bevitt a sötét szobájába és nekem rontott. Jajgattam, de nem sokat törődött vele. Iszonyú undorral hagytam ott, de másnap jött és sokáig zaklatott, hogy menjünk a Gellért-hegyre. Gondoltam világos nappal ott nem bánthat. Mikor odaértünk rengeteg szerelmes volt itt-ott a bokrokban. Elkezdett ráncigálni, én gyors mozdulattal rohantam lefelé, mint az örült, több helyen undorító alakok mutogatták magukat, mitől még rémültebben rohantam le a Gellértről.”*

Az előbb felidézett történetet követő években már a nagyvárosba került lányok — a Nők Lapja 1969. április 26-i számában említett — sztereotip visel-

kedése köszön vissza Király Erzsébet életében is:¹⁹ „Történt egy napon, hogy Budaörsön egy haver bemutatott a haverjának, akit C. Lacinak hívtak. Ő mintha teljesen belém habarodott volna, mert nagyon gavallér volt. Különböző éttermekbe hordott kajálni, persze a Fordjával. Ebből a típusból csak pár kocsi volt akkor Magyarországon. Nagyon szerette volna már, hogy jobban legyen vele, de nekem nemigen tetszett. Mikor jó piás voltam, valami üres lakhatatlan lakásba vitt. Mivel építész mérnök volt, így tudta hová lehet bemenni, hogy vágyait kielégítse. Nagyon sokszor megvárt munka után. A kollégáim irigykedve figyeltek, hogy micsoda kocsiba szállok be, ami engem nem érdekelt.” A történet ekképp folytatódik: „Pár nap múlva közölte Laci, hogy feleségével mennek nyaralni, de ne búsuljak, mert sok képeslapot fog küldeni. Azért előtte még elmentünk a Margit-szigetre ahol igazán jól éreztem magam. Olyan jókedvem volt, hogy még ő is meg volt elégedve, és csodák csodája egy vékonyka aranyláncot aggatott a nyakamba, melytől úgy meglepődtem, hogy meg sem köszöntem. Közöltem vele, hogy bizonyára nagyon drága lehetett. Erre ő összecsókolgatott.”

Számos kaland után első házasságát 22 évesen kötötte. Így emlékszik vissza a leánykérésre, a polgári esküvőre és az azt követő szerény ünneplésre: „Valamilyen elhatározás folytán a Gyurikám csinosan felöltözve megjelent nálam, és közölte, hogy mivel nincsenek szüleim, így tőlem kéri meg a kezem. Ezt követte a szülei és nagyszülei bemutatása. Az apja nem volt egy barátságos típus, az anyja annál inkább. Megbeszéltük az esküvő napját. Gyuri ide adta a személyi igazolványát, hogy én intézzem a törökbálinti házasságkötés bejelentését. Semmit nem értettem hozzá, de valahogy sikerült elintéznem. Még egy tanút is kellett keresnem. A gyárban volt egy számomra kedves gépbeállító, a Vili bácsi, aki egyszer azt kérdezte tőlem, hogy mit csináljon, hogy ne fájjon annyira a lába. Mondtam neki, hogy twisteljen, mire másnap közölte, hogy ez jó ötlet, mert használt a lábainak. Őt kértem meg, hogy jöjjön el tanúnak Törökbálintra, amit a kedvemért szívesen elvállalt.

1964. július 3-án este meglepetésemre megjelentek a törökbálinti fiúk, köztük a hódolóm is. Még gitárt is hoztak, ami életemben először volt a kezemben. Nem tudtam mit kezdeni vele, így csak énekeltük az akkori slágereket, jól éreztük magunkat, nem is sejtették, hogy másnap mi történik velem. Késő este volt már, mikor búcsúzásakor megígértem, hogy majd találkozunk. Lefekvésem előtt elgondol-

19 Említi: Tóth Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak” Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikro-történeti megközelítésben. Budapest, 2007. 29. p. A lap említett száma a nagyvárosba került lányokat úgy mutatja be, mint akiket csak a külsőségek érdekelnek, és gyakran válnak „alkalmi babákká”.

tam, hogy már huszonkét éves vagyok, és be kell fejeznem a szélhámosságomat. Különben egy cigány megjósolta, hogy három gyerekem lesz, de utána mintha elkomorult volna az arca. Pár szem krumplit tudtam adni neki, meg kenyeret és elment. Hihetetlennek tűnt, hogy nekem három gyerekem lesz, és láttam rajta, hogy kényszeredetten közölte azt, hogy boldog leszek, én nem így éreztem.

Reggel gyönyörű napsütésre ébredtem. Készülődtem, a testhez álló, magasztott spicc kivágású piros szövetruhámat vettem fel, melyet idővel feketére festettem. Még a szomszéd albérlőknek sem szóltam, hogy esküvőre készülök, bizonyára kinevettek volna ebben a fekete ruhában. Miközben izgatottan vártam, kezdett egyre melegebb lenni, és arra gondoltam, hogy venni kellett volna vagy hét üveg sört. A kávé akkor még nem volt divatban, és nem is tudtam volna hol megfőzni. Szegény Vili bácsi ilyen messzire eljött zakóban a melegben, jól kifáradva, mert az út felfelé is vezetett. Végre megérkezett. Leültettem az ágyamra, mivel nem volt hova máshová, és csak hideg vízzel tudtam megkínálni. Mikor megpihent, nagy élménnyel mesélte, hogy a lányának mi mindent vásárolt az esküvője napján. Volt egy rozoga ébresztőórám, melyre ránéztem és kicsit megijedtem, hogy már késik a Gyuri, és szégyenben maradok a tanácsnál. De ő széles mosollyal végre megjelent az anyjával, nekik is vizet adtam. A Gyuri egy csokor virágot is hozott, de olyat, hogy ami az udvaron volt a sok gaz között, az sokkal különb volt. Végül közöltem velük, hogy menjünk már, mert késésben vagyunk. Ugye megijedtél, hogy nem jövök — mondta. Gyurinak nem akartam kedvét venni, hogy a tanácsi bejelentéstől félttem, így nem szóltam semmit.

Tűző napon baktattunk lefelé a tanácsig, ahol már vártak bennünket. Bevezettek a házasságkötő terembe, amikor is egy nő szónokolni kezdett a házasság nehézségeiről, és roppant bosszantott, hogy ebben a házasságban nekem lesz nehéz a helyzetem. Végül befejezte, és Gyuri elővette a két réz karikagyűrűt, amiről én el is felejtkeztem, hogy milyen izgatottan vettük meg. Izgalmamban nem tudtam az ujjára húzni, meg nem is tudtam melyikre kell. Következett az aláírás, nekem azt kellett írni, hogy L. Györgyné. Kifelé megszólalt a nászinduló. Már rég a buszon voltunk, mikor még mindig szólt. Ideges voltam, alig vártam, hogy a busz elinduljon. Megérkeztünk az anyósomékhöz a Lágymányosi utcába, ahol a nagymama tálalt. Kicsit megkönnyebbültem, hogy a Vili bácsi legalább megebédelt, ha már én olyan buta voltam. Nemsokára el is ment. Nem is emlékszem rá, hogy egyáltalán megköszöntem-e a fáradságát. Estefelé mi is visszamentünk Törökbálintra a kis albérletembe. Otthon mondta meg a Gyuri, hogy ami a falon van kép, az nagyon tetszik neki és azért határozta el, hogy megkéri a kezem.”

Az első férje budapesti születésű, nőtlen, XI. kerületi lakos segéd munkás volt.²⁰ A férjről, a férj bátyjáról²¹ és anyjáról egy 1958-as büntetőperes irat vall. A volt férjet, annak testvérét és anyjukat a II. XI. és XII. kerületi bíróság börtön- és pénzbüntetésre ítélte magánszemély sérelmére „*tolvajszövetségben feltöréssel elkövetett lopás*” miatt, mivel egyik sikkasztás gyanújával letartóztatott szomszédjuk lakásából mintegy hatezer forint értékben ruhaneműt és különböző használati tárgyat loptak el. Az eset pikantériáját az adja, hogy az anyós volt a társasház felügyelője.²² Az első férj végül az USA-ba szökött, feltehetően az 1970–1980-as években.

A második házasságát, amelyre kényszerhelyzete miatt került sor, 1972. február 16-án kötötte a zuglói tanácsnál. A férjről annyit tudunk meg, hogy 17 évvel idősebb, budapesti születésű, XIV. kerületi lakos, elvált fémcsiszoló munkás volt.²³ „*Pár nap múlva bejött a kocsmába egy régi barátnőm, akivel együtt dolgoztunk a szövőgyárban és szobatársnőm volt a Budafoki úti leányotthonban. Tőlem jóval idősebb volt, sűrű göndör hajú, arca mindég olyan öregecske. Nagyon megörültünk egymásnak, és mondta, hogy itt laknak nem messze, menjek hozzájuk. El is mentem. Örömmel számolt be arról, hogy negyven évesen szülte a gyermekét, ami nagyon veszélyes volt, ezért szülés után kivették a méhét, de most nagyon boldog. Azt hiszem, négy-öt éves lehetett a kisfiú. Ott volt az édesanyja. Valóban egy megtört, de kedves és mindent megbocsátó idős asszornynak nézett ki. Engem szívesen látott, vendégként fogadott. Beszélgetés közben iszogattunk, amitől én elálmosodtam, ezért Icaék lefektettek. Másnap még ittunk és így elég mámorosan mentem be dolgozni. A vezetőnő észrevette, és egy zárt borítékot adott a kezembe, hogy azzal menjek be a központba. Ott helyben felbontottam és elolvastam. Az volt benne hogy részegség miatt nem tartanak igényt a munkámra. Ezt eltéptem, blokkot váltottam fél deci cseresznyére és mosolyogva közöltem mindenkivel, hogy délután visszajövök és férjhez megyek a P-hez. Erről a paliról csak annyit tudtam, hogy kopasz, de nem csúnya. Tőle kaptam a legtöbb borralvalót. P-nek hívják és egy szenes tróger volt a barátja, aki mindég vele volt. A P.*

20 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára XXXIII.1. V. kötet Polgári anyakönyvek másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Házassági anyakönyvek Törökbálint (1953–1970)

21 L. Ferencet tiltott határátlépés miatt fél év börtönbüntetésre ítélte a II., XI. és XII. Kerületi Bíróság 1961 decemberében. BFL XXV.46.a. II-XI-XII. Kerületi Bíróság iratai. Büntetőperes iratok. 2664/1961.

22 BFL XXV.4.a. Fővárosi Bíróság iratai. Büntetőperes iratok. 853. doboz, 6463/1958.

23 BFL XXXIII.1.a. Állami anyakönyvek másodpéldányai. 5041. kötet. XIV. kerület Házassági anyakönyv, 1972.

tőlem jóval idősebb, ápolt, tiszta és csinos volt [...] Délután már P.-ék ott voltak a kocsmában. Jókat iszogattunk, és mondtam a P-nek, hogy hozzá akarok menni. Először meglepődött, de mikor elindultam vele őhöz, akkor már megnyugodott, hogy komolyan gondolom. Sejtelve sem volt, hogy csak érdekből teszem mindezt, hisz nem volt hol nyugodtan aludnom, sem munkahelyem. Egészségileg sem álltam jól, azonkívül arra is gondoltam, hogy rég elváltam, büszkeségből lemondtam a L. névről és kellene nekem már egy név is. Így aztán elvezetett Zuglóba, ahol egy egyszobás lakása volt, de ez nem tántorított el az elhatározásomtól.”

Első házasságának a férj rendszeres kimaradozásai, szerelmi kalandjai — ami később a feleség részéről is jelentkezett — vetettek véget. A második házasság végére a férj erőszakossága tett pontot: „Mikor szabadnapos voltam, általában akkor csináltam meg a nagymosást. Az udvar végén volt egy közös szárítókötél és oda teregettem. Egyszer azonban, amikor be akartam menni az ajtón, nem nyílt, mert részegen hazajött és kizárt. Hiába szóltam, hogy engedjen be, nem nyitott ajtót én meg addig nyomkodtam, míg betört az üveg és elvágta a karom. Ekkor beengedett, és egy nagy kés volt a kezében, a másik kezével meg úgy megütött, hogy elestem. Összehívta a szomszédokat, hogy nézzenek meg, a földön fekszem olyan részeg vagyok. Nagy nehezen, néhol kék-zöld foltosan feltápáskodtam, lemostam a karomról a vért, és elmentem az orvoshoz, de magammal vittem a naplóimat is, mert megtalálta a fényképet is, amit váratlanul szereztem vissza tőle. Lementem a kocsmába, és Margitkának odaadtam, hogy tegye el, és mondtam neki, hogy nem tudom, hogy mikor megyek be dolgozni, mert a Kopasz balhézik velem.”

Király Erzsébet összesen háromszor esett teherbe, két esetben a férjétől és egyszer egyik szeretőjétől. Egyik esetben sem akarta megtartani a gyermeket, így kétszer hivatalosan kórházban, egyszer egy „zúg” nőgyógyásznál került sor az abortuszra. A lakás szűkösségére — ugyanis az anyósával és sógorával éltek együtt — illetve első férje „linkségére” hivatkozott, azonban a feltételezésem szerint leginkább attól félt, hogy a megszületendő gyermeke hasonló sorsra jut, mint ő.

A visszaemlékező a harmadik terhesség-megszakítására így emlékszik vissza: „Nagyon hosszúnak tűnt a nyaralásuk, de végül egy reggelen munkába ment a Muskáтли vendéglő előtt állt boldog mosollyal, amit igyekeztem ingerülten lehervasztani azzal, hogy értésére adtam gyakori rosszullétemet, amely a terhesség jele. Volt rádió az autóban, mely egy akkori slágert, „Sáríka egy kicsikét butácska” című dalt gyakran sugározta, mint minden felkapott új dalt, mely a Lacinak nagyon tetszett mondván, hogy ez pont rám illik. Ezen mosolygott, míg én dühöngtem.

Pár hét elteltével közölte velem, hogy van egy maszek orvos, és elvisz hozzá. Szemrehányó szavakat vágott hozzám, hogy mitől félek, talán attól, hogy elveszi

tőlem, vagy nem bírom felnevelni, pedig ő hajlandó volna támogatni. Nem érdekelt, mit mond, csak mihamarabb meg akartam szabadulni a babától. Már két hónapos terhes voltam, mikor látta idegállapotomat, és elvitt dr. B. György szülész-nőgyógyász szakorvos lakására, aki a VIII. kerületben lakott. Ezer forintot kért. A Penicillint nekem kellett kiváltani száz forintért mondván, hogy én is fizessek valamit. 1969. július 15-én, mikor beléptem a szobába, egy banya kinézetű ápolónő — de inkább takarítónőnek nézett ki — fogadott. Az orvos olyan Laci korú volt, de csinosabb. Nyugtatott, és kért, hogy jó kislány legyek. Felfektetett, a banya, valahonnan elővett egy csomó kínzószerszámot, amitől igen megijedtem, és rám szólt a doki, hogy senkinek ne áruljam el, amit itt látok. Arra viszont nem számítottam, hogy nem kapok fájdalomcsillapítót, hanem „elevenen” végzik munkájukat. Már azt gondoltam a fájdalomtól, hogy az egész belső részemet kiszedik. Nagyon nyöszörögtem, az orvos meg a banya csitítgatott. Mikor végre végeztek velem, az orvos megszúrta egy tűvel. Hiába szenvedtem, láttam, a Penicillint nem adta be. Már föl kellett volna kelnem, de nem bírtam, ezért ők fektettek le egy ágyra, miközben hallottam, hogy Laci idegesen beszólt valamit. Már számára is hosszúnak tűnt az idő. Még egy kicsit pihentem, azután Laci bejött értem, gyorsan rátámaszkodtam, de a doki azt mondta, hogy nehogy lifittel vigyen le, mert az számomra nem jó, de én nem bírtam lábra állni, így lifittel vitt le.

Egész nap szakadt az eső, ezért nem tudott a kocsival a Kassai utcába a sárban behajtani, így az ölébe vitt haza. Az udvaron úgy ölelt át, mintha nagyon szeretnének egymást, hogy a háziak ne vegyenek észre semmit. Csöndben lefektetett, és kicsit aggódva elment. Reggel vonszolva magam beértem a munkahelyre. Szerencsémre csak a 41-es villamosig kellett gyalogolnom, és pont a gyár előtt állt meg. Mikor Éva meglátott, nagyon megijedt. Elmeséltem neki mi történt, mire ő azt mondta, lehet, hogy azok a szerszámok nem voltak sterilek, így megtörténhet, hogy hashártyagyulladást kapok. Nagyon rendes volt, helyettem is dolgozott csak, hogy a székről nem mozduljak.

Alig vártam, hogy hazaérjek. Mire jött Laci, teljesen belázasodtam. Ijedten elsietett, nem volt könnyű a Kamaraerdőből a városba sietni lázcsillapítóért, de azért beszerezte. Kb. két hét múlva kellett jelentkezni a dokinál, aki közölte, hogy őt azonnal értesíteni kellett volna. Talán jobb is lett volna, mert akkor biztos beadta volna a Penicillinemet az a piszok alak. Később még elmentünk a Margit-szigeti szabadtéri moziba, és Laci egy csomó kispárnát rakott alá, nehogy megfázzak. Mikor körülnéztem, döbbenetesen vettem észre egy senkiházi alakot, akit felismertem. Ez az alak egy alkalommal, mikor az Egerszegi étteremben voltam táncolni, berúgott, aztán lecipelt egy pincébe télvíz idején és ott levetkőztetett. Mikor ez eszembe jutott, gyűlölettel néztem rá, erre eltűnt. Persze mindez észre-

vétlenül történt, mert nyugodtan néztük végig a „Húsz óra” című izgi filmet. Aztán Laci a kocsijával szokásosan hazavitt, de még mindig ilyen betegen járkáltam dolgozni is. Ezek után én már nem akartam többé vele járni, ezt ő észre is vette, és eltűnt az életemből.”

Deviancia

Az 1970-es évek közepétől folyamatos marginalizálódás figyelhető meg Király Erzsébet életében. Ezekben az években a statisztikákban is egyre növekvő tendenciát mutató alkoholizmusról, depresszióról és öngyilkosságról vall a visszaemlékező, melyek nem csak őt, hanem közvetlen környezetét, társadalmi közegét is komolyan érintették. Az ő esetében az öngyilkossági hajlam már egész fiatal korában jelentkezett, alig került a nagyváros forgatagába 1959-ben, amikor először felmerült az öngyilkosság gondolata: *„Sajnos volt időszak mikor Évikével gyengeség lett úrrá rajtunk, valahogy nem találtuk a helyünket, és kimentünk a hév megállóba, hogy elé vetjük magunkat. A gyárban ezt megtudták, és jobban ránk figyeltek, de mi szívtuk az Ötéves tervet és a Sport cigit, minden nap vettünk négy-öt szál cigit. K. Ili is a gyár környékén lakott, odamentünk hozzá, ahol a háziasszony vetetett velünk a saját borából fél litert és ezt kortyolgattuk, miközben zene szólt a rádióban, és elkezdtünk Évával sírni, Ili meg mosolygott rajtunk. Most jutott eszembe, hogy a „Ciao-bambinot” játszották és ezen sírtunk.”* Röviddel ezután tényleges öngyilkosságot kísérelt meg: *„Közben az öregasszony azt mondta nekem, hogy szerezzek neki még egy albérlő csajt, mert a fürdőszobát is beállítja úgy, hogy lehessen ott is aludni, és így több pénze lesz. Én szereztem is, de olyan piszok volt a csaj, hogy több laktóért ígért csak azért, hogy elzavarjon minket. Így egy kora reggelen Ili még nem volt otthon, valahol szórakozott, rám tört egy nagy konyhakéssel, hogy azonnal csomagoljak, mert ha nem belém „mártja”. Eszeveszetten csomagoltam, és pillanatok alatt a kapu elé lettem kizárva, és vártam Ilit. Nagy nehezen megérkezett, közöltem vele, hogy ne menjen be, mert az öreglánynál kés van. Elment rendőrért, aki piros pozsgás mosolygó arccal közölte, hogy nem tud segíteni rajtunk, persze mert ez a piszok is belém volt esve és azt gondolta, hogy most biztos hozzá költözöm. Nem volt mit tenni, egy ismerőshöz betettük a cuccainkat, és kezdtünk a városban csavarogni. A hapsik fizettek, utána meg leléptünk. A Nyugatiban aludtunk, a vécében, megmosakodtunk, és mentünk dolgozni. Közben az órámat kölcsönkérte egy csaj, többé nem láttam. Aztán egy csaj megengedte ötszáz forintért, hogy egy éjszaka ott aludjak nála.*

Közben Ili palizott, sokszor elkerültük egymást. Egy fiú el akart vinni magához, de az Árpád-híd partjánál „jóban” akart lenni velem, de ebbe nem egyeztem bele, ezért össze-vissza rugdosott és otthagytott. A Duna-parton találtam egy nagy henger betont, odabújtam és elaludtam, hajnalba majd megfagytam. Napközben bejártam az összes gyógyszerárat, és összegyűjtöttem egy csomó Sevenaletta, amit még gyerekkoromban kellett szednem. Bementem a Flórián presszóba, találkoztam Ilivel, de elment az akkori pasijával. Lementem a Duna-partra, nem láttam senkit és kezdtem beszedegetni a gyógyszereket, és a kezemmel merítettem vizet, hogy le bírjam nyelni. Utána lefeküdtem el is aludtam. Nem tudom mennyi idő telt el, de arra ébredtem, hogy rendőrök és mentő van körülöttem. Dühös voltam, de tehetetlen, így szépen beszállítottak a Korányi Kórházba.”

Ez a hajlam az idő múlásával, a problémák fokozódásával, az alkohol gyakoriabb fogyasztásával egyre csak nőtt, számos alkalommal számol be öngyilkossági kísérletről: „Sokat veszekedtünk. Elvette a lakáskulcsot, mert egyszer magamra engedtem a gázt, már félig alélt voltam, mikor bevonszolt az ágyra, mit sem törődve állapotommal. Elvégezte rajtam a dolgát és trágár szavakkal hagyott az ágyban. Következő alkalommal összegyűjtöttem a Sevenaletta tablettákat, de azon az estén nagyon soká jött haza. A kapu előtti padon ültem és vártam. Végre megérkezett, láttam a kárörvendő képét, gyorsan bementem a vécébe, lehúztam a vizet és azzal szedegettem be a gyógyszereket. Már sokkolta a vécében való tartózkodásom, így rám nyitott, a maradék gyógyszert kikapta a kezemből, de nem ijedt meg nagyon, mert ágyba ráncigált. Félig már aléltan voltam, nem igen számítottam neki, elvégezte a dolgát, és utána ráncigálva vitt a Fehérvári úti SZTK-ba, ahol felháborodva közölte az orvossal, hogy míg ő dolgozni volt, én öngyilkosságot kíséreltem meg. Akkor a Korányi Kórházban tértem észhez. Pár nap múlva kiengettek a szokásos papír aláírásával, hogy többé nem leszek öngyilkos.”

Egy másik, az 1970-es évek második felében történt kísérletéről így vall: „Később a G. hol jött, hol nem. Természetesen nélküle is eljártam szórakozni, és új partnereim is voltak. Egyszer a feleségével jött a kocsmába, mikor én az öltözőben voltam. A takarító csajt küldte be, hogy most ne menjek ki. Máskor meg nyitás előtt az öltözőbe utánam jött egy nő, a G. felesége, hogy elcsábítottam az urát. A főnök alig bírta kituszkolni, mert nekem akart jönni és fenyegetett. Volt olyan eset, hogy az asszony kijött Ecserre, de mi éppen akkor szórakozni voltunk. Kezdtem unni ezt az egészet. Vettem egy üveg Vermutot, volt egy csomó gyógyszerem, mind bevettem. Kezdtem lassan mocorogni, és talán mosolyogtam is a boldogságtól, mert úgy éreztem, hogy G. szorosan mellettem van és szerelmesen átölel. Pontosan nem tudom meddig élveztem ezt a mámort, mikor kinyitottam a szemem és kezdtem keresve tapogatni a G.-t. Hihetetlen pislogásba kezdtem, mert

nem tudtam hol vagyok és hová lett a G. Valaki szólt hozzám, hogy hogyan érzem magam, de nem tudtam válaszolni. Lassan azt vettem észre, hogy egy rácsos ágyban vagyok. Eszembe jutott, mit tettem, és azt gondoltam megint a Korányiban, vagyok, azonban a többi beteg mondta, hogy ez a Honvéd kórház. Egy nővér jött be, közölte, hogy egy fiatalember érdeklődik hogylétem felől. Tudtam, hogy nem lehet más csak a G. Kicsit erőre kaptam, és kicsit nehezen, de sikerült a rácsot leengednem, amit a nővérek visszahúztak. Ahogy eltűntek, én újból lenyomtam a rácsot.”

G. és felesége is öngyilkosságot követett el, amibe a férfi bele is halt: „Aztán volt egy bolond ötlete. Elvitt a lakásukra, és a felesége otthon volt. A kislány ugyanúgy nézett ki, mint az anyja, kissé elálló fülekkel. A kisleány megismert, és megpuszilgattam a gyönyörű arcoskáját. Az asszonyon észrevettem, hogy valami nincs rendben. Elmondta, hogy átengedi a G.-t, de tudomásomra hozta milyen betegségei vannak. A G. nevetett és azt mondta az asszonynak, hogy őt szereti, engem meg imád. Untam a civódást és jönni akartam haza, de a G. nem akart velem jönni, mire azt mondtam, hogy újból öngyilkos leszek, ha nem jön velem. Rossz előérzetem volt reggel és neki is. Siettem haza, mire kiderült, hogy az asszony öngyilkos lett, és ugyanúgy habzott a szája, mint nekem, a Korányiba került.”

Király Erzsébet szeretője, G. haláláról így számol be: „Épp nem volt rumli, mikor egy csoport bejött és egyenesen hozzám jöttek. Haragosan közölték velem, hogy a Józsi meghalt miattam. Átkoztak, miközben én levegő után kapkodva először nem értettem, hogy miről van szó. Egy vénasszony különösen átkozott és kérte, hogy adjam vissza a nagypárnát, amit a G. kihozott hozzám Ecserre. Elámultam ezen, és végül én is megszólaltam, hogy az aranyláncom melyikükénél van. Kutatva néztem mindegyik nyakát, de könnyes szemekkel nem ismertem föl rajtuk a láncom. Az öregasszony addig pofázott, míg idegességembe megfogtam a platót és korszókkal együtt rá akartam borítani, mikor valaki hátulról elkapta mind a két kezem. Ez a piszok vénasszony odébb állt, és a mellettem dolgozó kávéfőző és büfés kolléganőmmel kezdett bájcevegni. Dühöm a plafonon volt, mire a vezetőnő próbált csillapítani, és lefogta a kezem. Azután azt mondták, hogy szerencsém van, mert egy levelet találtak a Józsi zsebében.”

Király Erzsébet fiatal korában kényszerhelyzetbe kerülve, szálláshiány, rendezetlen viszonyok miatt egyetlen megoldást az öngyilkosságban látott.²⁴ Idősebb korában már az egyre gyakoribb alkoholfogyasztásból eredő depresszió volt

24 A fiatalkori öngyilkosság és a család, valamint a rokonság hiánya közötti összefüggésről lásd Kopp Mária–Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot. Budapest, 1995.

Ecseren

az indikátora: „... csak mikor már nem bírom legyőzni a gyengeségem, akkor szoktak ivásznati rohamaim lenni, és utána mindég az öngyilkosság gondolata foglalkoztatott.”²⁵ Saját és környezete alkoholfogyasztási szokásairól is részletesen beszámol, sőt ezt a fajta magatartást még a hagyatékban megmaradt fotók is elég nyersen tanúsítják. Természetes a társasági, szórakozási összejövetelek alkalmával elfogyasztott ital, a paraszti és a munkásközösségekben is fontos szerepet töltött be az alkohol.²⁶ Azonban ebben a társadalmi körben, egyénileg vagy közösen, bármiféle tevékenységet — költözködés, véletlen találkozó — örömet és bánatot alkoholfogyasztás koronázott a nők esetében is, sőt aztán maga az alkoholfogyasztás jelentette az alkalmat, a közös tevékenységet. Király Erzsébet életében is a kezdeti alkalmoszerű alkoholfogyasztás egyre sűrűbb „rutinná” vált: „Később Évával elkezdtünk inni Raki Rushi pálinkát, amit becsempésztünk. Egy fél liter harminchat forint körül volt. Mondhatom jól rászoktunk. Bejárt hozzánk Sz. Laci is munkáért, jó vicces srác volt, és szimpatikus. Elvitt valahová inni. Piásan elmentem a lakására, és ott folytattuk a piálást zene kíséretével, amit a rádió sugárzott.”

Fokozódó italozása ugyan lehet, hogy csak utólag, az emlékei leírásakor, de tudatosult benne: „Italozásom sajnos akkor döbbsentett meg, mikor hazavittem először egy féldecis kisüveg pálinkát. Később csak gyűjtöttem a különböző fazonú kisüvegeket, és jó darabig megmaradtak, mikor felgyülemlett bennem minden tehetetlenségem, a szórakozásom a kisüvegek tartalmi fogyasztása volt. Szerencsémre akkortájt nem voltak öngyilkossági gondolataim.” Nyilvánvalóan ezt később vendéglátós munkahelye és az ehhez társult társadalmi milió is erősítette: „Később, ahogy eljárógattunk a Tücsökbe, a vezetónő felajánlotta, hogy odamehetek felszolgálni, de ott csak italok voltak. A már ismert pincérnővel kétfelé osztottuk a palackot és dolgoztunk. Azonban estefelé annyian fizettek nekem, hogy berúgtam és a vezetónő elzavart. Sírva mentem haza. A P. próbált nyugtatni. Később jutott eszembe, hogy a pálinka helyett vizet kellett volna innom, nem vettek volna észre a vendégek. Szégyenemet alig bírtam kiheverni, de megpróbálkoztam a pinceborozóba a főnökkel beszélni. Őt K. Andrásnak hívták egy alacsony, köpcös ember volt, a helyettese K. Endréné, Margitka volt. Az ott dolgozó két lány

25 Az alkoholizmus és az öngyilkosság összefüggéseiről lásd *Elekes Zsuzsa–Paksi Borbála*: *Lelküinkre ül a politika?* In: Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig. Szerk.: Valuch Tibor. Argumentum–Osiris, Budapest, 2004. 1069–1079. p.

26 A hazai alkoholfogyasztás változásáról és az antialkoholista mozgalomról lásd *Balázs Géza*: *Pálinkázás munka közben*. In: *Munkástörténet — munkásantropológia*. Szerk.: Horváth Sándor, Pethő László, Tóth Eszter Zsófia. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 53–61. p.

nem tetszett nekik, így mehettem. 1972. március 24-én elmentem az Észak-pesti VLV. Központjába,²⁷ a Rottenbiller utcába elintézni a felvételit, az egészségügyi könyvet és az erkölcsi papírokat. Reggel 5 órakor nyitottunk. A kolleganőmet Ibi-nek hívták, nagyon jól megvoltunk. Megengedték, hogy nyitás előtt igyunk egy stapedli italt, és a vezetők is ittak. Eszembe sem volt soha, hogy napközben igyak.”

Alkoholfogyasztása idővel addig fokozódott, hogy sűrű italozásai miatt küldték el munkahelyeiről: „A sok italozásom miatt valamennyi kocsmában — ami a körzethez tartozott, mindenhol — dolgoztam, rövid idő után elküldtek.” Kocsmázásaira így emlékszik vissza: „Gyakran eljártam az eceseri kocsmákba, és ha már jó pár féldecit megittam, akkor sokat snóbliztam²⁸ a fiúkkal. Részegeskedésemet félreértették, ezért elég gyakran molesztáltak.” Ez a fajta magatartás az idő múlásával, a fizikai állapot romlásával már csak elvétve tűnik fel Király Erzsébetnek az 1990-es évekre vonatkozó bejegyzéseiben.

A fennmaradt személyes iratok és levéltári dokumentumok segítségével kivételesen sokrétű betekintés kapunk egy olyan nagyvárosi szocio-kulturális közegbe, melyről személyes irat szinte nem maradt fenn, a puzzle összerakása kizárólagosan a levéltári dokumentumok alapján szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik, és a levéltárakban fellelt, névtelen kisemberekre vonatkozó iratok csupán a születési, halálozási, házassági, válási, büntetőügyek makroszintű statisztikáiban jelennek meg. A különféle iratok összefércelésével rejtett mikrovilágok és e közeg névtelen kisembereinek élete, léthelyzetei válnak láthatóvá és elevenednek meg előttünk.

27 Észak-pesti Vendéglátóipari Vállalat.

28 Egyfajta érmejáték.